ETIMOLOGIE

MARCU GABINSCHI
Institutul de Filologie
(Chişinău)

CONFRUNTĂRI INTRA- ŞI EXTRABALCANICE
(Frazeologie, paremiologie, semantică, sintaxă)

Prezenta lucrare poate fi privită ca o continuare a uneia congenere precedente [1]. Ca şi atunci, cînd lucrarea nu fusese concepută ca o demonstrare a vreunei teze, şi acum, în cei 17 ani ce s-au scurs, autorul, citind texte în diferite limbi, a întîlnit multe locuţiuni şi construcţii ce prezintă interes pentru lingvişti, dar pe cît ştim, încă nu au fost obiectul unor confruntări. Ca şi în cazul precedent, e vorba de nişte contribuţii factografice, sarcina noastră fiind, în prezent, constatarea existenţei de paralele aloglote (balcanice, dar nu numai) ale unor fapte ale limbii române, dar cîteodată şi ale altor limbi din Balcani. Stabilirea de surse ale fenomenelor de acest fel (surse deseori practic imposibil de identificat univoc, v. despre aceasta de ex. [2]), nu face parte din sarcinile obligatorii ale prezentului articol, care e prin excelenţă constatativ.

Acesta, ca şi [1] se înscrie într-o serie de lucrări, destul de lungă, începînd cel puţin cu cea a lui P. Papahagi din 1908 (vezi bibliografia din [1, p. 86-87]), lucrări consacrate comunităţii frazeologice şi paremiologice ale limbilor din Balcani. Acum, de un mare ajutor ne-a fost recenta lucrare a dlui Gr. Brâncuş din 1999 [3], cercetările proprii ale autorului ei ţinînd cont şi de bogata literatură precedentă din domeniu. Această lucrare ne-a scutit, printre altele, de colaţionarea materialului nostru cu mai multe lucrări anterioare, spre a evita repetările altor autori (ceea ce am avut nevoie să facem în 1992). Se înţelege, ţinem cont şi de tot ce a făcut însuşi Gr. Brâncuş, deci nu repetăm datele lui, ci recomandăm cartea lui cititorilor ca să obţină din lucrările noastre un tablou cît mai complet posibil în prezent al sferei în discuţie.

Ca şi predecesorii noştri, nu putem nici noi să fim absolut siguri, dînd paralele interglotice ca balcanisme, că ele nu au analogii în afara limbilor balcanice. Experienţa din domeniul acesta e destul de instructivă. Astfel, Gr. Brâncuş ne aminteşte că printre cele 451 de paralele frazeologice balcanice prezente în cartea clasică a lui P. Papahagi din 1908, Al. Philippide a găsit 85 de unităţi care au paralele extrabalcanice [3, p. 9]. Dar nici acum nimeni nu e garantat că nu se va confrunta cu o situaţie analoagă, chiar dacă va fi vorba de convergenţe ale evoluţiei independente. Am mai vorbit de cazul lui „în sus în jos", însemnînd în limbi cu totul nelegate între ele „aproximativ, circa" [1, p. 80]: e vorba de limbile turcă şi bască, fără verigi intermediare, căci acestea nu le putem vedea în vecinele limbii turceşti, bulgara (cf. *горе долу*) şi macedoneană (cf. *горедолу*). La acestea putem adăuga acum ebraicul *ma'ala mata* cu acelaşi sens literal şi figurat. Iar la confruntarea rom. *unul şi unul* cu alb. *një e një* ca „(oameni) aleşi" [3, p. 11] putem adăuga nu numai rus. *один к одному*, ci şi ebr. *'echad 'echad* (cf. cîntecul *anachnu bachurim 'echad 'echad* „sîntem băieţi aleşi pe sprînceană"). Pentru explicaţii, în plan lingvistic general, ale convergenţelor frazeologice iarăşi trimitem pe cititori la lucrarea lui I. P. Solodub [4]. Printre altele, contribuim ca, în prezent sau după încheierea confruntărilor,

BDD-A25965 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:10 UTC)

să se poată stabili care din frazeologismele descrise pot fi considerate balcanisme, adică fenomene specifice pentru două sau mai multe limbi balcanice, fără a se datora înrudirii acestora sau poligenezei.

De pe aceste poziţii facem confruntările de mai jos. Documentăm faptele atunci cînd de aceasta este nevoie şi cînd putem s-o facem citînd sursele. De multe ori însă e vorba de expresii auzite în vorbă sau întîlnite în cărţi, fără să fie documentate. În astfel de cazuri, cei ce se îndoiesc de realitatea lor pot să găsească confirmările necesare în dicţionare. Dăm expresiile în ordinea alfabetică a acelor cuvinte la care ele ar putea fi căutate acolo.

a apuca*: *a-l apuca pe Dumnezeu de un picior (sau ***de picioare***). N-am găsit în vreo altă limbă din Balcani o paralelă chiar exactă a acestui frazeologism, totuşi o anumită asemănare cu alb. *kap qiellin me dorë* „apuc cerul cu mîna” nu poate fi negată: Cf. *kujton se ka kapur qiellin me dorë* (D. Bubani, Zarfi i hapur, Tiranë, 1976, f. 113, textual „crede că a apucat cerul cu mîna”) sau *i dukej sikur kishte kapur qiellin me dorë* (P. Arbnori, Shtëpia e mbetur përgjysëm, Tiranë, 1997, f. 92, textual „îi părea parcă apucase cerul cu mîna”). Am mai întîlnit şi varianta cu verbul *zë* „iau”: *Ai e ndieu veten atë ditë sikur kish zënë qiellin me dorë* (Puna. Fragmente të zgjedhura, Tiranë, 1960, f. 36, din Sh. Musaraj) „s-a simţit în acea zi aşa de parcă apucase (textual „luase”) cerul cu mîna”. E. Coşeriu are o lucrare specială despre expresia franceză veche *tenir Dieu par les pieds* ca presupusul prototip al rom. *a-l apuca pe Dumnezeu de un picior* [5], lucrare în care aduce, după A. Leotti şi alb. *ka zënë Perëndinë me dorë* „l-a luat pe Dumnezeu cu mîna”, şi expresii mai mult sau mai puţin asemănătoare din spaniolă şi catalană [p. 37], dar şi posibilul precedent al lor latin din *Hoc facto putabat se coleum Iouis tenere* (din Petroniu, p. 39). Pentru acesta am auzit în vorbă o paralelă, tot obscenă, aproape exactă, rusă, doar cu „Iupiter” substituit prin „Dumnezeu”, iar singularul prin plural. Deci relaţiile dintre frazeologismele în discuţie sînt destul de complicate.

a asculta*:** Ca o paralelă exactă a rom. ***Ascultă aici! Putem aduce alb. *Degjo këtu!* (aşa stă, de exemplu, în R. Jakova, Halil e Hajrija, Tiranë, 1976, f. 43). Nu o dată am auzit la Odesa *Слушай сюда!*, expresie ce n-am întîlnit-o altundeva în ruseşte. Să fie oare asta o simplă convergenţă sau o urmă a vorbirii balcanofonilor altă dată numeroşi la Odesa?

barbă*: *Statu-Palmă-Barbă-Cot a mai figurat şi în [1, p. 83] cu cîteva variante ale paralelei macedonene, iar în [3, p. 31] apar ca alb. *Shtatë-pllamë-mjekër-e-tri-pllamë-shtat* „Şapte-palme-barbă-şi-trei-palme-stat”. Între personajele folclorului albanez este şi o altă variantă: *Shtatë pëllembë mjekër e shtatë pëllembë shtat* [6, p. 82].

a bea*: *să-l bei într-o lingură de apă! (variantă a lui *a sorbi pe cineva într-o lingură de apă*), de ex., *părea un băietan vrăjmaş*, *drept ca un brad şi frumos*, *să-l bei într-o lingură de apă* (*La izvoare*, Chişinău, 1991, p. 97), ceea ce aminteşte de expresia curentă albaneză *Ama femër për ta pirë në kupë*, textual „Ia femeie, s-o bei într-un pahar!” (spus de cei ce „*se uită la ea ca la o cireaşă coaptă*”). Cf. şi expresia greacă (e vorba de nişte fete): *να τις πιεις στο ποτήρι* (Σ. *Μυριβήλη*, *Η Παναγιά η Γοργόνα*, *Αθήνα*, 1958, σ. 393), textual „să le bei într-un pahar”.

bogat*: *putred de bogat. În [3, p. 147] e adus alb. *i kalbur në para* „putrezit în bani”. Noi însă am întîlnit varianta cu un sinonim al lui *i kalbur*: *Ka ardhur i krimbur me para!* (M. Zaloshnja, Nën hijen e Tomorrit, Tiranë, 1961, f. 124), textual „A venit putred de bani!”. E greu de spus ce fel de legături există între aceste expresii şi sp. *podrido de dinero*, textual „putred de bani”.

BDD-A25965 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:10 UTC)

buric: ***buric*** (al unei localităţi). Ca în *buricul dealului*, sau, de ex., ca în *mai departe de buricul împărăţiei* [7, p. 187], iar *buricul pămîntului* demult are sens idiomatic ca îmbinare de cuvinte. Cf. şi arom. *Tu buriclu a păduril'ei* (expresie stabilă), dar şi, de ex., *u arucă pînă tu buriclu di cireap* („a aruncat-o în fundul cuptorului") [8, p. 298]. În albaneză îi corespunde *kërthizë*, „buric" cu sensul figurat, atît local (cf. stabilul *në kërthizë të pyllit*, exact ca în aromână, cf. şi *në kërthizë të Shqipërisë* „în inima Albaniei" [9, p. 825]), cît şi temporal (cf. *në kërthizë të dimrit* „în toiul iernii").

cal*: *trei lucruri nu se împrumută*: *calul, nevasta şi puşca [10, p. 67] (vezi tot acolo criteriile dnei G. Schubert privitor la identificarea specificului balcanic al proverbelor). O paralelă mai modernă a acestor zicale am auzit la Odesa: un băiat, fiind rugat de altul să-i dea bicicleta lui să se plimbe cîteva minute, i-a răspuns: *Жену*, *машину и часы никому не дают* (amîndoi fiind elevi, nu putea fi vorba de crearea proverbului pe baza propriei experienţe, ci doar de ceva auzit mai înainte ca fapt de limbă).

cap*: *a-i trece cuiva prin cap. Nu o dată am auzit în vorbirea spaniolă *pasarle* (*a uno*) *por la cabeza*, exact în acelaşi sens. Ca o verigă intermediară între română şi spaniolă am putea numi deocamdată doar it. *passargli per la testa* (întîlnit de noi mai rar decît cele două expresii precedente).

capăt*: *a o scoate la capăt. Ca un analog parţial putem aduce maced. *да излезам на крај* textual „să ies la capăt" (cu ceva), de ex., *несигурни дека би можел султанот да излезе на крај со овие народни јунаци* (К. Симитчиев, Марко Крале в македонската народна епика (во споредби со српски и бугарски мотиви), Скопје, 1981, с. 71) „nefiind siguri că sultanul ar putea s-o scoată la capăt cu aceşti eroi din popor".

căciulă*: *a fi cu musca pe căciulă. În [1, p. 83] am adus alb. *e kam mizën nën kësulë* „am musca sub căciulă". Acum putem prezenta o paralelă mai apropiată a expresiei româneşti ca în *Pse*, *mos e ke mizën në shapkë?* (H. Minarolli, Shënomëni dhe mua!, Tiranë, 1977, f. 11) „Nu cumva eşti cu musca pe căciulă? Vezi şi [3, p. 122-123]. O paralelă exactă găsim şi în macedoneană: cf. *Кој си ја има мувата на капата*… („Нова Македонија", 4.3.95, с. 14) „Cine e cu musca pe căciulă"…

ce: din expresii ca …***ce eşti, ce este*** şi asem. (cf. cunoscutul *Dimon spurcat ce eşti!*). Cf. alb. … *që është* „Ce este", *që ishte* „ce era", de ex., *Princ Gjon Kastrioti si malësor që është*, *di të kuptojë ëndërrat* (N. Jorgaqi, Antologji e mendimit estetik shqiptar, 1504-1944, Tiranë, 1979, f. 462, din K. Tutulani) „Prinţul Ghion Kastrioti, ca muntean ce este, ştie să înţeleagă visurile".

ceas*: *Nu aduce anul ce aduce ceasul. Vezi în [1, p. 80] paralela exactă (deşi în ordine inversă) grecească. Dar acum prezentăm variantele albaneze *Ç'bjen sahati*, *s'e bjen moti* (11, f. 40) aceeaşi cu sinonimul *sjell* al lui *bie* („aduce") [9, f. 1172, 1727], *Ç'sjell minuta*, *s'e sjell ora* [9, f. 1307] „Ce aduce minuta nu aduce ceasul", dar şi *Ç'pjell nata*, *s'e pjell moti* (P. Tako, Shanin Kolonja, Tiranë, 1994, f. 197) „Ce naşte noaptea, n-o naşte anul", iar în arbăreşă găsim *Sa siell ora*, *nëng siell viti* [12, p. 335] „Cît aduce ceasul, nu aduce anul".

cu: 1) ***cu tot cu…*** sau invers, ca în *cu familie cu tot* sau *cu tot cu familie* (vezi [3, p. 65] alături de *me gjithë familjen*). Dar cf. şi o paralelă mai apropiată a construcţiei româneşti, cea în care *me* „cu" introduce substantivul fără articol: *Ta vrasim Bacën me gjiithë vajzë!* (F. Kraja, Drama, Tiranë, 1980, f. 47) „Să-l ucidem pe B. cu tot cu fată!". Cf. şi din macedoneană: *ги расчеречувале и ги јаделе свежи*,

BDD-A25965 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:10 UTC)

пресни, *со сé крв* („Нова Македонија”, 17.9.92, c. 12) „Îi tăiau în bucăţi şi-i mîncau proaspeţi, cruzi cu tot cu sînge” (e vorba de peşte).

2) ***a se face cu…*** în sensul de „o obţine” şi asem. are o paralelă exactă în alb. *bëhem me*… De ex., *isha njeriu më i lumtur në botë*, *sepse u bëra me djalë* (G. Miçinoti, Njerëzit që shpejtojnë vitet, Tiranë, 1975, f. 79) „eram omul cel mai fericit din lume că mă făcusem cu un băiat” şi mai jos *U bëre me djalë*, *urime!* (f. 81) „Te-ai făcut cu un băiat, felicitări!” (tot acolo).

cum*:** 1) Despre tipul ***n-am cum să fac ceva vezi [1, p. 80-81] (cf. *n-am încotro*). Mai obişnuite sînt în limbile lor maced. *нема како*, bulg. *няма как* în sensul „nu se poate, nu-i chip”.

Cf. şi alb. *nuk ka si*, ca în *nuk mundej*, *nuk kishte se si* (V. Koreshi, Mars, Tiranë, 1975, f. 160) „nu putea, nu avea chip”. De notat că în găgăuză construcţiile de tipul *var nasıl yapayım* „am cum să fac” şi *yok nasıl yapayım* „n-am cum să fac” a înlocuit practic formele de tip turcic băştinaş *yapabilerim* şi *yapamam*.

cum: 2) (***nu***)… ***cum se***… Vorba e de reflectarea ideii „(nu) face cum trebuie” prin tipul „(nu) face cum se face”, de ex., *nu coase cum se coase*. Acest tip există şi în albaneză: de ex., *Rri si rrihet e ha si hahet*, *se thuprën pas dere e кат* (P. Arbnori, *op. cit.*, p. 34) „Şezi cum se şede şi mănîncă cum se mănîncă, căci nuiaua o am după uşă” şi *Ai në vend që të flasë si flitet*, *ul zërin* (tot acolo, p. 146) „El, în loc să vorbească cum se vorbeşte, coboară vocea”. Acelaşi model îl fixăm şi în macedoneană: de ex., *А не паг’ам како што се паг’а*, *велам*, *туку онака*, *простум*, *како мачката што паг’а* (П. Андреевски „Пирej”, Скопје, 1980, c. 201) „Da nu cad eu cum se cade, zic, ci aşa, drept ca o mîţă care cade”.

cuţit: La cele spuse în [1, p. 81] despre rom. **a ajuns cuţitul la os** şi paralelele lui balcanice adăugăm şi varianta albaneză *Thika arriti në palcë* (Halim Xhelo, militant e ideolog i shquar revolucionar, Tiranë, 1975, f. 88) „Cuţitul a ajuns la măduvă”.

a da: ca „a lovi”. Pentru rom. ***a da cu piciorul în noroc*** putem propune paralela nu chiar textuală, dar care păstrează acelaşi caracter figurativ (literalmente „a lovi binele cu blende”, adică: „a da binelui blende”): *i bie së mirës me shqelme*, de ex., *Ja një njeri që i bie së mirës me shqelme* (Puna, f. 28, din Sh. Musaraj) „Iaca un om care dă cu piciorul în noroc” sau *Mos i bjer së mirës me shqelme* (tot acolo, p. 31) „Nu da cu piciorul în noroc”.

drac: Pentru ***a face pe dracul în patru*** n-am găsit paralele în limbile din Balcani demult confruntate între ele (inclusiv în [3]). Cu atît mai surprinzătoare este existenţa paralelei exacte a acestei expresii în sefardă: cf. *fazer el diavlo en kwatro* [13, p. 141]. Întrucît coincidenţa întîmplătoare este aici cu totul improbabilă, sursa comună ar trebui să fie turca, dar n-am găsit nimic asemănător nici în dicţionarele cele mai mari accesibile ale ei. Deci cazul rămîne deocamdată o enigmă.

Dunăre*:** Pentru rom. ***a se face Dunăre de mînie se prea poate că există analogii în limbile ţărilor dunărene, dar deocamdată n-am întîlnit aşa ceva. De aceea e neaşteptată existenţa acestei expresii în greacă: cf. *Το αίμα των προδομένον θα χουχλάκιζε*, *Δούναβης θα γινόταν να μας πνίξει* (Σ. Μυριβήλη, *op. cit.*, c. 44). „Sîngele celor trădaţi ar fierbe, s-ar face Dunăre să ne înece”.

frunte: ***cu stea în frunte*** a mai fost confruntat cu alb. *me yll në ballë* [1, p. 84; 3, p. 90] şi cu bulg. *със звезда на челото* [1, p. 84]. Acum ceea ce este curios,

BDD-A25965 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:10 UTC)

îi putem găsi o paralelă sefardă, însă nu din Balcani, ci tocmai din Maroc (din dialectul de acum ca şi dispărut hakitía): *El niño era muy guapo y le trajeron con una estrella en la frente* (A. De Larrea Palacín; Cuentos populares judíos del norte de Marruecos, Tetuán, 1952, p. 153) „băiatul era foarte frumos şi l-au adus cu o stea în frunte”. Deşi aici nu e exclusă poligeneza, fenomenul poate să fie şi de origine orientală, adică pătruns probabil din arabă, în sefardă (sau încă în spaniolă) direct, iar în română prin turcă (deşi acolo n-am găsit încă ceva analog).

hang: ***a ţine hangul*** cuiva. Şi în albaneză, analogul *mbaj iso* se întrebuinţează atît în sens direct (de ex., *Kur babai këndonte*, *xhaxhai mbante iso* – N. Lera, Të jetosh kohën, Prishtinë, 1989, f. 64, „Cînd tata cînta, unchiul ţinea hangul”), cît şi în cel figurat, dat în dicţionare.

inimă 1) În româneşte cuvîntul are şi sensul, rar acum „miez”, „toi”, „mijloc”, ca *în inima iernii* [7, p. 614]. Mai obişnuit e acest sens al lui „inimă” în aromână, de ex., *tu inimă de iarnă* „în toiul iernii”, *tu inima a căloaril'ei* „în toiul căldurii” [8, p. 678]. În albaneză „inimă” în acest sens e curent şi se aplică la diferite perioade de timp, cf. *në zemër të ditës* „ziua în amiaza mare”, *në zemër të natës* „la miezul nopţii”, *në zemër të dimrit* „în toiul iernii”, *në zemër të javës* „în mijlocul săptămînii”.

încet: ***încet-încet.*** În forma asta dublă adverbul „încet” se întrebuinţează şi în albaneză (*ngadalë ngadalë*), şi în greacă (*σιγά σιγά*), reproducîndu-l pe tur. *yavaş yavaş*. La acestea se cere adăugat sef. *avagar avagar*. Adverbul *avagar* are cuvinte omorizice în portugheză (cf. *devagar* „încet”), însă tocmai *avagar* în întregime e greu de găsit acolo, iar dublarea lui este o evidentă calchiere a limbii turceşti sau/şi a altei limbi balcanice în care se reproduce aceeaşi dublare din turcă.

jumătate*: *…şi jumătate, denotînd gradul înalt al unei însuşiri a cuiva sau a ceva, atît pozitivă, cît şi negativă. În [3, p. 99] se aduc exemple pentru alb. *…e gjysmë* în acelaşi sens şi trimiteri la P. Papahagi pentru analogiile din neogreacă şi bulgară. Cf. şi maced. *Фраер и пол! И музикален*, *извонредно музикален*, *миличок!* („Нова Македонија” 26.09.1991, c. 23). „Un meşter şi jumătate! Şi muzical, extraordinar de muzical, maladeţ ce este! şi mai jos *инаку женичка и пол* „de altfel o femeie şi jumătate”.

limbă: ***limba oase n-are, da oase rupe***. Cf. exact aşa în alb. *gjuha kocka s'ka e kocka thyen* (H. Minarolli, *op. cit*., f. 72). Comentarii la aceste expresii din diferite limbi vezi în [10, p. 63].

a linge: ***linge unde a scuipat*** are un analog structural în alb. *Lëpin atë që* (sau *aty ku*) *pështyn* [9, p. 984] „Linge ceea ce (sau „acolo unde”) scuipă”, deşi cu o uşoară deosebire de sens: „a se dezice de propriile cuvinte; a-şi recunoaşte vina”.

mînă: 1) (cu valoare calitativă) ca ***de mîna întîi*** sau ***de ultima mînă***, au paralele albaneze [3, p. 113]. La aceste expresii fixate de Gr. Brâncuş e logic să adăugăm şi „de mîna a doua”, de ex., *duke lëne me një anë pikat e dorës së dytë* (N. Jorgaqi, *op. cit*., p. 344, E. Çabej) „lăsînd la o parte punctele puţin importante”.

2) ***una la mînă*** (ca începutul enumerării), cf. alb. *një në dorë*, de ex., *Po ndërtojmë për juve alamet pallati që ta gëzoni jet e mot. Një në dorë…* (Puna, f. 55, din S. Xhai) „Taman construim pentru voi o minune de palat, să vă bucuraţi de el cît veţi trăi. Una la mînă”…

ochi: 1) ***a face ochi dulci.*** Cf. exact aşa în gr. *του κάνω γλυκά μάτια* (auzit).

BDD-A25965 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:10 UTC)

2) ***a nu vedea cu ochi buni***. Cf. gr. (la singular) *Οι ψαράδες δεν τάβλεπαν με καλό μάτι* (Σ. Μυριβήλη, *op. cit*., p. 46) „Pescarii n-o vedeau cu ochi buni" (textual „cu ochi bun"). Paralele albaneze vezi în [3, p. 129].

3) ***de ochii lumii***. Echivalentul albanez se deosebeşte simţitor ca structură: *sa për sy e faqe*, textual „cît pentru ochi şi faţă". În schimb există un analog exact în sefardă: *por ožos del mundo* (sau *a ožos del mundo*) [13, p. 374].

4) Cît despre rom. ***cu coada ochiului*** şi alb. *me bisht të syrit* (vezi, de ex., [3, p. 129]), dată fiind existenţa it. *con la coda* (sau *colla*) *dell'occhio*, sp. *con el rabillo del ojo*, port. *com o rabo do olho* şi asem., e probabilă originea lor latino-romanică.

paşte: ***la paştele cailor***. La Chişinău poţi să auzi spunîndu-se ruseşte *на конскую пасху*, ceea ce nu e de mirare, dar vorba este că tot aşa am auzit nu o dată şi la Odesa. În rusa literară se întrebuinţează echivalentul de structură analoagă *на турецкую пасху*, însă *на конскую пасху* nu l-am găsit în nici un dicţionar rusesc.

pat: ***cît ţi-i patul, atîta te întinde***. Paralela albaneză, nu chiar exactă ca formă, sună: *Shtrij këmbët aq sa ke jorganin* (F. Kraja, *op. cit*., p. 221) „Întinde-ţi picioarele atîta cît ţi-i plapoma".

păţit: ***tot păţitul priceput***. Pentru albaneză vezi *Kush ëson mëson* „Cine păţeşte învaţă" şi *I ësurari i mësuari* textual „Păţitul – priceputul" [3, p. 99]. Am mai adăuga varianta *Më shumë di i vuari se*(*sa*) *i mësuari* „Mai mult ştie păţitul decît învăţatul", dar şi sef. *No vayas al doktor*, *sino al ke lo pasó* [14, p. 414] „Nu te du la medic, ci la cel ce a păţit-o".

picior: 1) Vezi mai sus la ***a apuca***.

2) ***a da cu piciorul în noroc***. Cf. alb. *i bie së mirës me shqelm* „îi dă binelui o lovitură de picior", de ex., *i thoshte të mos i binte së mirës me shqelm* (P. Arbnori, *op. cit*., p. 220) „îi spunea să nu dea cu piciorul în noroc".

pîine*: *bun ca pîinea* (*cea*) *caldă. Cf. sef. *bueno komo el buen pan*, textual „bun ca pîinea bună" [15, p. 231]. Corespondenţa nu e exactă, dar e vorba de folosirea ideii de pîine ca simbol al bunătăţii. Cf. şi it. *buono come il pane* „bun ca pîinea". Originea romanică a comparaţiei e probabilă.

potcoavă*: *a umbla după potcoave de cai morţi. E curios că, necunoscînd (încă) pentru această expresie vreo paralelă balcanică, putem cita ceva asemănător din limba idiş: cf. *fun gepeygerte ferd podkoves* „potcoave de cai morţi" în sensul „dracul ştie ce" sau „visuri goale" şi asem., auzit de la o femeie, originară din centrul Ucrainei, care nu ştia nici româneşte, nici altă limbă balcanică.

praf: ***a face praf şi pulbere*** îşi găseşte paralele în expresiile curente alb. *bëj hi e pluhur*, textual „fac scrum şi pulbere", corespondenţă parţială cu româna, care însă corespunde întocmai macedonenei *правам прав и пепел*.

soare: La cele spuse în [1, p. 84] (*djell me dhëmbë* ş.a.) putem adăuga maced. *сонце со заби*, de ex., *Не се плаши од сонцето „со заби"* („Нова Македонија", 15.5.92) „nu se sparie de soarele cu dinţi".

a tăia: ***nu mă taie capul***. La cele spuse în [1, p. 85] putem adăuga gr. *κόβει το μυαλό*, de ex., *Έκοψε το μυαλό της* (Σ. Μυριβήλη, *op. cit*., p. 45) „a tăiat-o capul".

tărîţă: ***cine se bagă*** (*sau se* ***amestecă***) ***în tărîţe, îl mănîncă porcii***. La paralelele balcanice ale acestui proverb propuse de Н. И. Икономов, citat în [1, p. 85], putem adăuga sef. *Kyen se faze salvado*, *se lo komen los patos* [13, p. 494] „Cine se face tărîţă, îl mănîncă gîştele".

BDD-A25965 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:10 UTC)

tingire: La rom. ***şi-a aflat tingirea capacul*** şi ***şi-a găsit sacul peticul*** putem să adăugăm alb. *e gjeti kusija kapakun* (H. Xhelo, *op*. *cit*., p. 69).

tutun: ***a bea tutun***. La paralelele balcanice din [3, p. 36] putem adăuga sef. *bever ğigaro*, textual „a bea ţigară”, adică „a fuma”.

una ca „lovitură”. La cele spuse în [1, p. 85] se mai adaugă varianta grecească: *αναφέρω μιά*.

usturoi*: *nici usturoi n-am mîncat, nici gura nu-mi pute. Cf. alb. *Po nuk hengre hudhër nuk bie erë*, de ex., *Po s'hëngre hudhra*, *nuk qelbesh*, *o Jani* (S. Minarolli, *op*. *cit*., p. 72) „Dacă n-ai mîncat usturoi, nu puţi, Iani”. Cf. şi ucr. *Як не їла душа часнику*, *то не смердить* „Dacă n-a mîncat omul usturoi, nu pute”.

vînt*: *să te duci ca vîntul ori ca gîndul. Acest loc comun din poveştile româneşti îşi găseşte o paralelă, deşi formulată mai altfel, tocmai în hakitia (sefarda din Maroc): cf. *En la cuadra hay dos caballos*: *uno es del pensamiento y otro del viento* (A.de Larrea Palacín, *op*. *cit*., p. 146) „În grajd stau doi cai: unul e al gîndului şi altul al vîntului”. Se prea poate că imaginea a venit din Orient, transmiţîndu-se românei prin turcă, iar hakitiei (sau încă spaniolei) din arabă direct, însă această versiune necesită confirmări ulterioare.

zi: Pentru rom. ***ziua bună se cunoaşte de dimineaţă*** Gr. Brâncuş aduce *Dita e mirë njihet* (*duket*, *shihet*) *që në mëngjes* (vezi [3, p. 181], ceea ce poate fi completat prin varianta cu *e bukur* „frumoasă”, cf. *Dita e bukur duket që në mëngiez*, *u thoshte*, *Pjetri shoqëvë* (Puna, f. 137, din Dh. Xhuvani), textual „Ziua frumoasă se cunoaşte de dimineaţă, le spunea Petru tovarăşilor”.

Din corespondenţele interglotice de tipul celor examinate mai sus, dar absente (pe cît am putut stabili) din dacoromână, e cazul să aducem următoarele:

„**dată**”. În greceşte „o dată” cu conotaţie poetică se exprimă prin ritmicul *μια φορά κι' έναν καιρό*, „o dată şi un timp” (ceea ce nu e identic cu sensul tautologiei rom. *odată şi odată*). Paralela albaneză nu este poetică şi se întîlneşte mai rar, totuşi o găsim într-un roman cel puţin de patru ori, de exemplu, *një herë e një kohë i kishte shkruar një letër* (M. Kraja, Muri i mjegullës, Tiranë, 1998, f. 140) „odată îi scrisese o scrisoare”.

„**frunză**”. Arom. ***frîndză*** ca „interiorul, adîncul (a ceva)” face parte din frazeologismele *dit frîndzăle di inimă* „din baierele inimii” şi *pînă tu frîndzăle di inimă* „pînă în adîncul inimii”, confruntate cu expresiile omoseme greceşti de aceeaşi structură (vezi [8, p. 564]), unde însă lipseşte paralela albaneză *në fletët e zemrës*; cf., de ex., *Kjo ndjenje e* „*mallkuar*” *ish futur me kohë*, *fshehurazi*, *në fletët e zemrës së Marthës* (Puna, f. 144, din S. Kufo) „Acest sentiment «blestemat» pătrunsese odată pe ascuns în adîncul inimii Martei”.

„**inimă**”. Expresia curentă albaneză *me zemër në dorë* îşi găseşte o paralelă în sp. *con el corazón en la mano*, amîndouă însemnînd exact „cu inima în mînă”, la figurat „sincer” (adverb). În Balcani am găsit paralela inversă în gr. *με το χέρι στην καρδιά* (acelaşi sens), dar mai multe paralele găsim în limbile romanice, cf. galegul *co corazón na man*, it. *col cuore in mano* (cf. şi catalanul *tenir el cor a la mà*). Deci expresia pare a fi de origine latino-romanică. Despre conexiunile rom. *inimă* vezi mai sus.

„**voinic**”. Pentru noţiunea de „voinic”, „erou” şi asem. în albaneză e curent epitetul tautologic *trim mbi trima*, textual „voinic peste voinici”, ceea ce îşi găseşte o paralelă exactă în maced. *јунак над јунаци*.

BDD-A25965 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:10 UTC)

„**zi**”. În folclorul sefard din Maroc (vezi A. de Larrea Palaún, *op. cit*., passim) pentru ideea de „odată” sau „înainte vreme” e curentă expresia *un día de los días*, textual „(într)-o zi din zile”. Exact aşa o expresie întîlnim în albaneză, dar nu numai în poveşti ca (cf. *Një ditë prej ditësh një Pashë na duel me shëtitë jashtë qytetit* [Libër leximi letrar. Antologji, Tiranë, 1959, f. 60] „într-o zi un pasă a ieşit la plimbare în afara oraşului”), ci şi în altă literatură, de ex., *Një ditë prej ditësh*, *bie në fjalë me oficerë të Sërbisë* (Z. Rrahmani, Romani për Kosovën, Prishtinë, 2000, f. 98) „Odată se înţelege cu ofiţerii sîrbi”. E curios însă că în sefarda balcanică această expresie n-am întîlnit-o nici în marele dicţionar al lui J. Nehama la cuvîntul *día* „zi”. Cazul este deci, într-o măsură enigmatic, o posibilă soluţie putînd fi găsită pe căile indicate pentru ***vînt***.

* * *

Dintre tipurile de construcţii pentru care nu e specific un anumit cuvînt, adică din faptele de derivare şi de gramatică, relevăm următoarele concordanţe:

răs- ca mijloc de accentuare a unui cuvînt (de obicei a unui verb), de ex., *Ţi-am spus şi răsspus*… îşi găseşte paralela în alb. *stër-*, unit atît cu verbele (ca în *E thoni dhe e stërthoni* – H. Minarolli, *op. cit*., p. 48), cît şi cu numele (ca în *Mundime e stërmundine* – G. Miçinoti, *op. cit*., p. 22 „Eforturi şi iar eforturi”). Un formant analog se găseşte şi în sefardă: cf. *Tuwerto i bistuwerto* [13, p. 570] „Făcut aiurea, rău făcut”.

Substantivele devenite predicative (rus. „слова категории состояния”) în româneşte pot să se unească cu adverbele, ca în *e foarte frig*, *e tare năduf* ş.a., ceea ce iar îşi găseşte paralela în albaneză, de ex., *Ishte shumë terr dhe s'dallohej gjë* (L. Kadare, Gjakftohtësia, Tiranë, 1980, f. 73) „Era întuneric beznă şi nu se vedea nimic”.

De tipul tautologic de imprecaţii ca rom. *mînca-l-ar ciuma să-l mănînce* şi alb. *ta hajë dreqi*, *ta hajë* „mînca-l-ar dracu să-l mănînce” am mai vorbit nu o dată (vezi, de ex., [16, p. 694]). Cf. şi exemplul *Ta marrë dreqi*, *ta marrë*,*desha të të shkruaja shumë sot* (Puna, f. 85, din S. Xhai) „Lua-o-ar dracu s-o ia, am vrut să-ţi scriu mult astăzi”. La asta se adaugă existenţa tautologiilor de tip asemănător şi în enunţurile emoţionale neimprecative (dar nu la conjunctiv, ci la indicativ, de ex., *E mo*, *se e ngatërrova*, *e bëra çorap*, *e bëra* (Th. Jorgji, Ëndrrat treten në mëngjes; Tiranë, 1997, f. 136) „Of, m-am încurcat, măi, am pus-o de mămăligă!”. În macedoneană, dorinţele de tipul celor exprimate mai sus, atît rele cît şi bune, se pot sfîrşi cu purul echivalent al rom. *să*, alb. *të*, fără repetarea temei şi a flexiunii postpuse a verbului, de ex., *Молчи да би онемел*, *да би!* (М. К. Цепенков, Македонски народни умотворби, VIII, Скопје, 1972, с. 292) „Taci, să amuţeşti, măi!” sau *aj да би чума не те удрило*, *да би* (tot acolo) „of, să nu te mănînce ciuma, măi!”.

Sensul „cîţiva”, „cîteva” (fiind vorba de cantităţi mici) se redă în româneşte prin *un*…

-doi…, *o*… *-două*. O paralelă găsim în macedoneană: de ex., *да каже збор-два за положбата* („Нова Македонија”, 4.12.85, с. 5) „Să spună un cuvînt-două despre situaţie”, dar şi în sefardă, de ex., *tomó una brasada i así se asiguró para un día-dos* [17, p. 113] „a luat un maldăr şi aşa s-a asigurat pe o zi-două”.

Ceva enigmatic deocamdată este şi în geografia frazeologismelor adjectivale de tipul rom. *sănătos tun* sau *frumoasă foc*, tip cunoscut şi sefardei

BDD-A25965 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:10 UTC)

balcanice, dar şi celei din Maroc (care practic nu contactează între ele, de cînd s-au despărţit de spaniolă cu peste cinci sute de ani în urmă), dar nu e cunoscut în asemenea realizări în spaniolă (cazurile de tipul *cinta verde limón*, „panglică verde ca lămîia" fiind paralele destul de îndepărtate ale celor în chestiune). Dar cf. dimpotrivă unele realizări concrete ale modelului examinat, comune celor două varietăţi ale sefardei, ca *dulce myel* „dulce ca mierea". E greu de spus cum a apărut fenomenul în sefardă, care în Balcani a fost influenţată doar de alte limbi, nu de albaneză şi (în afara României) nu de română, nemaivorbind de Maroc. Pentru română însă e prea probabil ca sursa să fie una comună cu albaneza. Modelul nefiind productiv, are rost să fie fixată orice realizare a lui. Astfel, în ultimele texte albaneze citite am întîlnit *i bardhë borë* „alb ca zăpada", de ex., *Posi re e bardhë borë* (P. Kuqi, Blatimi, Tiranë, 2001, f. 92) „Parcă un nor alb ca zăpada" sau *arka me qershi të kuqe gjak* (P. Arbnori, *op. cit.*, p. 68) „lada cu cireşe roşii ca sîngele".

Despre alte concordanţe dintre română şi sefarda marocană, adică deocamdată enigmatice (vezi [18]).

Acestea sînt, aşadar, unele confruntări pe care am găsit de cuviinţă să le facem. Nu pretindem să fi cuprins toate conexiunile balcanice şi, cu atît mai mult, extrabalcanice ale fiecărui fenomen descris, şi nu putem garanta că nici una dintre analogiile de mai sus n-a fost relevată deja de cineva, dar sperăm că prin cele prezentate în acest articol am precizat întrucîtva unele date balcanologice.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. M. Gabinschi, *Conexiunile balcanice ale unor frazeologisme româneşti* (*contribuţii factografice*) // „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară", 1992, nr. 4.

2. K. Steinke, A. Vraciu, *Ein phraseologischer Balkanismus* // Revue roumaine de linguistique, 1975, nr. 5.

3. Gr. Brâncuş, *Concordanţe lingvistice româno-albaneze*, Bucureşti, 1999.

4. Ю. А. Солодуб, *К вопросу о совпадении фразеологических оборотов в различных языках* // Вопросы языкознания, 1982, № 2.

5. E. Coseriu, *Tenir Dieu par les pieds* // Mélanges d'études romanes offerts á Leiv Flygal. Revue Romane, numéro special 18, 1979, Copenhagne, 1979.

6. Historia e letërsisë shqipe, I, 1959.

7. I. A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*, Editura „*Cartea Românească*", Bucureşti, 1931.

8. T. Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic*, Bucureşti, 1974.

9. Fjalor i gjuhës së sotme shqipe, Tiranë, 1980.

10. G. Schubert, *Zur „Balkanität" in den Sprichwörtern der Balkanvölker* // Zeitschrift für Balkanologie, 1991, Heft 1.

11. M. Domi, *Gramatika e gjuhës shqipe. Pjesa e dytë. Sintaksa*[3], Tiranë, 1957.

12. E. Giordano, *Fjalor i Arbëreshvet t'Italisë. Dizionario degli Albanesi d'Italia*, *Bari*, 1963.

13. J. Nehama, *Dictionnaire du judéo-espagnol*, *par Joseph Nehama avec la collaboration de Jesús Cantera*, Madrid, 1977.

BDD-A25965 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:10 UTC)

14. M. A. Luria, *A study of the Monastir dialect of Judeo-Spanish based on oral material collected in Monastir*, *Yougoslavia* // Revue hispanique, LXXIX (1930).

15. И. Москона, *Из миналото на българските евреи*. *За фразеология в езика джудезмо* // Годишник (ОКПОЕ), XIX, София, 1984.

16. M. Gabinschi, *Further data redarding the Latin-autochtonous glottic interaction in the Balkan Area* // The Thracian world at the crossroads of civilizations. II, Bucharest, 1998.

17. И. Москона, *Моменти от далечного минало на българските евреи* // Годишник (ОКПОЕ), XVI, София, 1981.

18. М. А. Габинский, *К вопросу о балканизмах в сефардском языке и их значимости* (*свидетельство магребского наречия*) // Актуальные проблемы иберо-романистики, Санкт-Петербург, 1996.

BDD-A25965 © 2009 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:10 UTC)